

Универзитет уметности у Београду,
Факултет примењених уметности, Београд

DOI 10.5937/kultura1338165T

УДК 7.037.5(497.11)

7.037.5(44)

821.163.41.02НАДРЕАЛИЗАМ

821.133.1.02НАДРЕАЛИЗАМ

821.163.41.09 Ристић М.

821.133.1.09 Бретон А.

прегледни рад

УМРЕЖЕНА АВАНГАРДА: СРПСКИ, ФРАНЦУСКИ И ШПАНСКИ НАДРЕАЛИСТИ

Сажетак: *Алманах Немогуће – L'impossible*, објављен двојезично на српском и француском језику у Београду 1930. године, био је кључни мултимедијални и колективни рад српског надреализма, који је померио границе лепе уметности и литературе. Тај модел двојезичког и мултикултурално конципираног алманаха наста-вљен је и у часопису “Надреализам данас и овде” (1931-1932), па се може посматрати као крунски доказ успешне сарадње и чвр-сте умрежености различитих, а идеолошки блиских, авангардних група. Српски, француски и шпански надреалисти су, обликујући алманах и часопис, били најуспешнији у размени информација и у међусобној комуникацији која се одвијала на различите начине, у разним сферама и на разнородним медијским језицима.

Кључне речи: *надреализам, српски надреализам, уметничка аван-гарда, Марко Ристић, Андре Бретон, Салвадор Дали*

Српска надреалистичка група деловала је синхронизовано са француском надреалистичком централом читаву једну деценију од 1922. до 1932. године, чинећи поред чешке и белгијске групе важну иницијалну тачку на глобалној мапи надреализма.¹ Одмах на почетку треба нагласити да је до

---

1 Рад је настао у оквиру пројекта *Српска уметност 20. века: национално и Европа*, Министарства просвете и науке Републике Србије бр. 177013.

личног сусрета између двојице вођа надреалистичких група, Марка Ристића и Андре Бретона, дошло већ 1926. године у Паризу, дакле на самом почетку интернационалних надреалистичких амбиција.² Директном упознавању двојице просторно удаљених уметника и надреалистичких лидера претходила је преписка и размена публикација.

У годинама после Првог светског рата, штампа је била масовни медиј посредовања, а пошта глобална мрежа комуникације, којом су свакодневно стизала писма и пакети са књигама на линији Београд-Париз, и обрнуто. Та пракса интерперсоналног информисања може се донекле поредити са актуелним искуством интрнет комуникације, јер су се контакти остварени у виртуелном свету, дакле посредством технологије и медија, мање-више без проблема наставили у реалности. Као што после интернет преписке често долази до непосредног упознавања, тако је и после вишегодишњег дописивања између двојице надреалиста уследило не само лично упознавање Ристића и Бретона, већ и повезивање авангардних уметничких група које су независно деловале у удаљеним деловима света.

До упознавања са Бретоном дошло је зато што је млади брачни пар Ристић одабрао Париз као место свог свадбеног путовања, али и као место истраживања актуелних надреалистичких активности 1926. године. Ристић је тада урадио изузетно узбудљиву серију колажа *La vie mobile*, а као специјални *souvenir* пар је донео из Париза слику Макса Ернста *Сова* (Птица у кавезу), која се данас чува у Музеју савремене уметности у Београду, Легат Шеве и Марка Ристића.³

Марко Ристић каже, у својим успоменама, да је име Андре Бретон први пут прочитао са шеснаест година “у женевском часопису *L'Éventail*, где је Бретон објавио, у броју од 15. октобра 1918. године свој есеј Guillaume Apolliner (Гијом Аполинер), а у броју од 15. фебруара 1919, своју мање-више малармеовску песму “*Décembre*”⁴. То име, које ће за њега имати, по сопственом признању, „годинама и годинама, магнетски привлачну моћ“, било је познато и другим српским песницима: Растку Петровићу, браћи Дединац, Душану Матићу, Душану Тимотијевићу, Мони де Булију, Александру

---

2 Bydžovská L., Against the Current. The Story of the Surrealist Group of Czechoslovakia, http://www.surrealismcentre.ac.uk/papersofsurrealism/journal3/acrobat_files/lenka.pdf; <http://www.surrealism-plays.com/Belgian-surrealists.html>

3 Тодић М., *Немогуће, уметност надреализма*, Београд 2002, стр. 16, 237.

4 Ристић М., После смрти Милана Дединца и Андре Бретона, *Сведок или саучесник*, Београд 1979, стр. 245.

Вучу итд. Неки од њих су били уредници Путева, па су од 1922. године на страницама тог часописа објављивали како преводе Бретонових песама тако и књижевна дела других сарадника париске *Littérature*. Приватна библиотека Марка Ристића данас се чува у Српској Академији наука и уметности у Београду као легат од неколико хиљада наслова, и недвосмислено потврђује да је њен власник био редован претплатник не само *Littérature* од првог броја (1919), већ и многих других француских ревија: *Les feuilles libres*, *Les marges*, *Clarté* итд.⁵

Генерација младих српских песника, која је ступила на сцену у првој деценији после Првог светског рата, дала је печат идеологији српског надреализма, а њихово интересовање за песничке експерименте било је, пре свега, заинтересовано за авангардна истраживања у француској књижевности. У том смислу је и „нова серија“ београдских *Путева* потражила свој узор у париској књижевној ревији *Littérature*.⁶ Та нова концепција београдског песничког листа омогућила је Душану Матићу да објави текстове посвећене Фројдовој психоанализи и значају сна у *Путевима* 1923. године, што треба посебно нагласити јер они хронолошки претходе првом Бретоновом надреалистичком манифесту. Година објављивања првог манифеста надреализма, 1924, поклопила се са изласком последњих бројева *Путева*, који су својим садржајем потврдили да је надреалистичка идеологија задобила предност у уређивачкој концепцији листа и потиснула све остале модернистичке и авангардне песничке позиције.⁷ Када је много касније размишљао о тим раним радовима, Душан Матић је у писму Алену Жуфроа (Alain Jouffroy) нагласио да не жели да пише историју, али да треба узети у обзир да су сви српски надреалисти „нешто већ знали пре Париза“, мада су „у Паризу много и научили“.⁸

Заправо часопис *Путеви* треба узети као репер или велики почетак дугогодишње креативне сарадње и умрежавања српских и француских надреалиста. Марко Ристић је, као

---

5 Ристић М., После смрти Милана Дединца и Андре Бретона, стр. 244, (Ristic M., *La nuit du tournesol, André Breton 1896–1966 et le mouvement surréaliste*, *La nouvelle Revue Française*, no. 172, Paris 1967, 700)

6 Бахун Радуновић С., When the Margin Cries: Surrealism in Yugoslavia, *RiLUnE* br. 3, 2005, стр. 37-52. http://www.rilune.org/mono3/6_Radunovic.pdf

7 Тешић Г., *Српска књижевна авангарда 1902-1934*, Београд 2009, стр. 403-410.

8 Матић Д., Андре Бретон искоса, Београд 1978, стр. 29; Матић Д., *Un chef d'orchestre, André Breton 1896–1966 et le mouvement surréaliste*, *La nouvelle Revue Française*, бр. 172, Париз 1967, стр. 676–685.

члан редакције *Путева*, тада успоставио и личну преписку са Андре Бретоном: послао му је свој превод поменутих есеја објављених у *Путевима*, на шта му је Бретон узвратио тек објављеном књигом *Clair de Terre* (1923).⁹ Преписка између двојице ауторитативних надреалистичких лидера је у прекидима трајала више деценија, све до хладнога рата и Ристићевог доласка на чело париске амбасаде ФНР Југославије, а у њој је осим пријатељских тонова било доста трауматичних оптужби и озбиљних неспоразума.

Почетком 20-их година 20. века, на темељу повезивања и размене информација између Марка Ристића и Андре Бртона, успостављена је аутономна мрежа, тачније један отворен комуникативни канал за размену идеја и уметничких остварења између удаљених индивидуа, различитих култура и језика, али и просторно далеких земаља. Ако су Ристић и Бретон били предајници, онда су, полазећи од тог језгра, сви остали чланови како српске тако и француске надреалистичке групе надоградили и разгранали мрежу међусобних појединачних односа, као Вучо и Тирион (Thirion), Бор и Дали итд. Надреалистичка мрежа уметника може се, у извесном смислу, посматрати и као језгро или најјава будућих глобалних уметничких умрежавања и тематских блогова. Надреалистичка глобална мрежа простира се од Јапана до Мексика и Америке, а имала је централу у Паризу на челу са Бретоном. До умрежавања је дошло слободно и самоиницијативно. Надреалисти и надреалистичке групе су деловали унутар мреже као функционална и организована структура, независна од постојећих друштвених институција културе на различитим меридијанима. Сложена мултикултурална организација надреалистичке глобалне мреже окупљала је креативне појединце и самодириговане пројекте, какви су били надреалистичка изложба у Београду (1932), Интернационална надреалистичка изложба у Лондону (1936) или славна њујоршка изложба надреализма (1942), да поменемо само неке.¹⁰ Независна иницијатива и аутономна организација издвојене су у запажањима Мануела Кастелса, једног од најзначајнијих теоретичара умреженог друштва (network society), као неке од кључних одлика актуелних пракси интернет умрежавања.¹¹

---

9 Бахун Радуновић С., *When the Margin Cries: Surrealism in Yugoslavia*, стр. 41.

10 Vick J., *A New Look: Marcel Duchamp, his twine, and the 1942 First Papers of Surrealism Exhibition*, http://www.toutfait.com/online_journal_details.php?postid=47245

11 Castells M. and Cardoso G., *The Network Society: From Knowledge to Policy*, Washington 2005, pp. 12.

Ако знамо из актуелног искуства колико је умрежавање важно за дистрибуцију информација, онда се лако може разумети зашто није било великог изненађења у Београду када је објављен први манифест надреализма у Паризу 1924. године. Не само Бретонови есеји и поезија већ и поменути часописи *Littérature* и *Clarté* (1921-1926) били су на списку обавезне лектире за младу генерацију авангардних српских песника, а међу њима су били и они који су своје школовање у годинама рата провели у француским школама. Сви они су већ тада имали информације о експерименталној поезији, врло добро су познавали и са одушевљењем читали Аполинера, Елијара (Eluard), Ревердија (Reverdy), Цару (Tzara), Кревела (Cravel), Рембоа (Rimbaud), Константа (Constant), Гурмона (Gourmont) и многе друге француске ауторе.¹² У прилог овој тези иде и „Пример“ аутоматског текста Марка Ристића, који је објављен у београдским Сведочанствима 1924. године, као рани надреалистички експеримент у српској књижевности који се савршено преклопио са годином изласка надреалистичког манифеста у Паризу.¹³

„Било је то доба Вајмарске републике... Оно неколико америчких долара што нам их је отац редовно слао из Београда у препорученим писмима, претварали су се у стотине хиљада, у милионе немачких марака. Мени је било петнаест година. Интересовале су ме једино књиге и музеји... Те исте 1919. године у Берлину, улазио сам у све књижаре и неограничено куповао све што ми се чинило значајно. Пуким случајем сам наишао и на часопис *Littérature*, на разне дадаистичке летке и на једну Елијарову збирку, илустровану Макс Ернстовим монтажама, сада тако славним, под називом *Les Malheurs des immortels*. Увек истине ради помињем да ме је контакт с том Елијаровом књигом толико одушевио да ми се у глави све комешало: осећао сам се као да ми је поверен кључ једног новог, неисцрпног, тајанственог свемира“, каже Мони де Були у постхумно објављеној књизи *Златне бубе*.¹⁴

Мони де Були је, инспирисан наведеним авангардним публикацијама, убрзо кренуо у властита истраживања нових визуелно/текстуалних форми. Он је у алманаху *Црно на бело* у Београду 1923. године, осим својих, објавио и радове Душана Матића, Бошка Токина, Рада Драинца и многих других представника српске авангарде. „Једнога дана, бојемски сто у ‘Москви’ претворио се у надреалистички сто у кафани

---

12 Ристић М., *12 Ц*, Сарајево 1989, стр. 221–296.

13 Ристић М., Пример медијумског писања, *Сведочанства* бр. 3, Београд 1924.

14 Де Були М., *Златне бубе*, Београд 1968, стр. 120-121.

‘Сугано’ у Паризу“, каже Мони де Були поводом свог долазка у Париз 1925. године.¹⁵ Були је представио француским надреалистима београдске авангардне часописе, свакако и свој алманах *Црно на бело*, где је био цитиран један рани Бретонов надреалистички поклич: „Оставите све. Оставите дадаизам. Оставите своју жену. Оставите своју љубавницу. Оставите своје наде и своје бојазни. Посејте своју децу у шумској забити. Оставите врапца у руци због голуба на крову. Оставите, ако устреба, удобан живот, оно што вам се пружа као неко будуће благостање. Крените на цесте“.

Приликом првог париског сусрета Були-Бретон, посебно је издвојен Булијев „роман у цртежима“ под насловом „Вампир“, објављен у београдском часопису Сведочанства бр. 6, 1925. године. Тако се „Вампир“ појавио два пута у истој години, али на два различита места: најпре у београдским *Сведочанствима*, а затим у париској *Надреалистичкој револуцији* (*La Révolution surréaliste*), тада најзначајнијем гласилу француских надреалиста.¹⁶ На крају те 1925. године Мони де Були и Душан Матић су, проширујући мрежу надреалистичких активиста, били и међу потписницима декларације *La révolution d'abord et toujours* (Револуција сада и увек).¹⁷ На темељу идеологије надреализма и њених активистичких пракси постављена је платформа мултимедијалних и мултикултуралних умрежавања, где су уметници као Луис Буњуел, Салвадор Дали, Таро Окамото, Фрида Кало, Октавио Паз, Дијего Ривера, Ман Реј, Марсел Дишан, Рене Магрит, Тојен (*Marie Čermínová Toyen*), Душан Матић, Марко Ристић и многи други чинили чврсте карике глобално постављене мреже авангардних истомишљеника.

Без мере

Када се, после многих одлагања, коначно појавила поема *Јавна птица* Милана Дединца 1926. године изазвала је велики потрес у српској авангардној заједници. Припадала је ретким врстама и била је штампана у тиражу од свега двеста примерака, док су Путеви и Сведочанства имали и до хиљаду копија.¹⁸ Пошто је размена публикација између француске и српске групе надреалиста тада већ била врло

---

15 Исто, стр.127-133.

16 De Bouilly M., *Textes surréalistes, La révolution surréaliste* бр. 5, Парис 1925, стр. 5. По повратку у Београд Були је под насловом *Вечност*, а под уредништвом песника Ристе Ратковића, почео да објављује први надреалистички лист, заправо летак, који је излазио од јануара до јуна 1926. године у Београду.

17 *La révolution d'abord et toujours, Clarté* бр. 77, Париз 1925, стр. 5–6.

18 Тодић М., нав. дело, стр. 21.

интензивна, Дединац је одмах почетком 1927. године послао неколико примерака *Јавне птице* „за Елијара, Бретона и Арагона“, али и за Марка Ристића, који је тада још увек био у Паризу.¹⁹

Све што се тих година дешавало у надреалистичкој заједници брзо се размењивало поштанским линијама од маргине ка центру и назад. „Једне вечери пред ‘Руским царем’, почетком лета 1928. (рекао сам, немајући никаквих индиција) да ће Нађа бити илустрована фотографијама, да бих се сутрадан ујутру, када сам је изненада добио, уверио да је заиста илустрована фотографијама“, записао је Марко Ристић.²⁰ *Без мере*, свој први роман или неку врсту поетског манифеста, Марко Ристић је објавио, такође 1928. године. Али није само иста година објављивања копча која повезује Нађу и *Без мере*, нису то ни два инвентивна надреалистичка текста, нити су то само двојица лидера надреалистичких група, битно је све то, али у први план треба истаћи две равноправне теоријске и авангардне позиције. Идеологија надреализма, у свим својим варијантама којима су је бојиле локалне културне средине од Јапана до Мексика, потврђује да слободни проток идеја, информација као и непосредна комуникација производе креативну класу и неконвенционалне животне стилове, што потврђује и пример плодотворне размене на линији Бретон/Ристић и Париз/Београд у првим годинама надреализма.

Алманах *Немогуће – L’Impossible*, објављен двојезично на српском и француском језику у Београду 1930. године, био је кључни мултимедијални и колективни рад српског надреализма, који је померио границе лепе уметности и литературе. Тај двојезички и мултикултурално конципиран алманах може бити и крунски доказ успешне сарадње и чврсте умрежености две различите а идеолошки блиске авангардне групе. Српски и француски надреалисти су поводом овог алманаха били најуспешнији у размени информација и у међусобној комуникацији која се одвијала на различите начине, у разним сферама и на разноврсним медијским језицима. Користили су текст, слику, графички дизајн, писма, разгледнице, међусобне посете и непосредне разговоре током 1929. и 1930. године, а све са циљем да, обликујући алманах *Немогуће – L’Impossible*, остваре и присне интерперсоналне контакте.²¹ Тај успешно и ретко вођен уметнички дијалог

---

19 Писмо Милана Дединца Марку Ристићу из Београда у Париз 15. фебруара 1927. године, Заоставштина Марка Ристића, Архив САНУ, Београд, 14882, кут. II.

20 Тодић М., нав. дело, стр. 55.

21 Тодић М., нав. дело, стр. 27-31.

између Срба и Француза имао је као резултат један изузетан интердисциплинарни и мултијезички алманах *Немогуће – L’Impossible*. Алманах *Немогуће – L’Impossible* није само ремек дело српског надреализма, његово место је у самом врху интернационалне надреалистичке авангардне продукције мада потиче са европске маргине.

Модел мултикултуралности и мултимедијалности важио је као кредо у уметничком деловању свих чланова српске надреалистичке групе и пре појаве алманаха, а на страницама алманаха су се, захваљујући том плуралистичком приступу, нашли раме уз раме стихови Душана Матића и Андре Бретона, Рене Шара (Char) и Оскара Давича, Александра Вуча и Пола Елијара, као и Арагонови и Ристићеви програмски текстови, али и фотографије, фото-колажи и *cadavre exquis* Вана Бора, Николе Вуча и Андре Тириона. Да би један независан пројекат какав је објављивање алманаха, који се појављује мимо званичних институција културе, био успешан требало је до „касно у ноћ“ писати писма, преводити текстове и обликовати захтевну анкету „Челуст дијалектике“. У поменутој узбудљивој анкети учествовали су, пре свих, тринаест потписника манифеста српског надреализма, затим многи француски песници, а онда су дошли пригодни песнички цитати, цртежи, фотографије, фото-монтаже, чак и један сценарио за филм, који су обликовали сложена визуелно-текстуална и надреалистичка конструкција, названу *Немогуће-L’Impossible*, која се појавила у петак, 13. јуна 1930. године.²²

Часопис *Надреализам данас и овде*, који је излазио у Београду од 1931. до 1932. године, био је следећи велики надреалистички пројекат на коме су самоиницијативно сарађивали српски, шпански и француски надреалисти. Мада су објављена само три броја, часопис је пружио простор за различите надреалистичке радове, нудећи могућност критичког дијалога и сучељавања мултикултуралних ставова. Не треба заборавити да је часопис *Надреализам данас и овде* (НДИО) наставио са објављивањем радова Бретона, Кревела, Елијара, Переа, Ернста и других, али је остварио и врло особену сарадњу са шпанским уметницима: Салвадором Далијем и Хуаном Мироом. Ту је пре свега важно указати на непосредне контакте и узбудљиву преписку вођену између Вана Живадиновића Бора и Салвадора Далија. Она је чак, у једном тренутку, дрско прекршила конвенције приватности

---

22 Ристић М., *Око надреализма*, Т. I, Београд 2003, стр. 70-81; У импресуму алманаха стоји да је штампање завршено 31. маја 1930. године у Графичком Уметничком Заводу “Планета” у Београду.

и изашла у јавност, тако што је Борово писмо Далију објављено на страницама часописа *Le surréalisme au service de la révolution* 1933. године.²³

У том смислу и *Анкету о жељи*, треба нарочито акцентovati из трећег и последњег броја часописа *Надреализам данас и овде*. Анкета је дозволила да се отворено и јавно саопште субверзивни надреалистички погледи не само о уметности већ и о човековим емотивним потребама у новој технолошкој ери.²⁴ Наравно, одговор Салвадора Далија у поменутој *Анкети о жељи* изазвао је највећи шок и изненађење, а у њему се, поред осталог, каже: „Ниједна жеља није грешна, једина је погрешка у њиховом потискивању. Све су моје жеље, да употребим текућу терминологију, прљаве, гадне, одвратне, итд... Вољи придајем велику важност, терајући њен механизам чак до ‘паранојачког делиријума’ стављеног у службу остваривања жеља. Немам такозваних ‘узвишених’ жеља. Оне које сматрам најплеменитијим јесу оне које сматрам најчовечанскијим, то јест најперверзнијим“²⁵.

Ентропија мреже

Марко Ристић је годинама уредно водио дневник и у њему је савесно регистровао своје и туђе многобројне контакте унутар широке и вишеструке надреалистичке комуникативне мреже. У дневнику се, поред обиља драгоцених чињеница, налази и сасвим модерно поређење информација са храном: „...Чекам *La Révolution surréaliste* бр. 12, јер ће бити опет храна, путоказ и имати 120 страна!“²⁶ Ристић је, такође педантно, записивао у дневник своје и туђе поштанске активности. „Бретон послао 1. априла 1932. његов и Елијаров одговор на анкету о жељи“, „Бретон ми шаље трактат (петицију) *L’Affaire Aragon*“, „Послао Кочи неколико примерака НДИО 2, да пошаље по Арагоновим адресама“, „Добио писмо од Бретона“ итд., стоји, поред осталог, у Ристићевом дневнику од фебруара до априла 1932. године.²⁷

У току обликовања алманаха *Немогуће – L’Impossible* и часописа *Надреализам данас и овде* одвијала се стална размена информација и жива преписка не само између српских, француских и шпанских надреалиста, већ и између самих

---

23 Vane Bor, Correspondance à Salvador Dali, Београд, 31 décembre 1932, *Le surréalisme au service de la révolution*, бр. 6, Париз 1933, 46; Алексић В., *Dali: Inédits de Belgrade (1932)*, Париз 1987.

24 *Надреализам данас и овде* бр. 3, Београд 1932, стр. 26-37.

25 Исто, стр. 31.

26 Ристић М., *Око надреализма*, Т. I, Београд 2003, стр. 69.

27 Ристић М., *Око надреализма*, Т. II, стр. 115, 121.

припадника београдске надреалистичке групе. Тако у писму Александра Вуча, једном од многобројних писама која су свакодневно стизала на адресу Марка Ристића, стоји почетком фебруара 1932. године: „Афера Арагон биће потписана данас... Шаљем вам први лист са потписима за Арагона...“²⁸ Онда му у априлу исте године Елијар шаље примерак свог летка-памфлета против Арагона.²⁹

Плодну и пријатељску размену са групом француских авангардних уметника српски надреалисти су упадљиво нагласили и на корицама часописа *Надреализам данас и овде* следећим речима: „Прилози француских надреалиста који се овде објављују било на француском језику било у преводу до сада нису нигде објављени и послати су у рукопису специјално за овај број часописа *Надреализам данас и овде*. Исто тако су и илустрације (Дали, Ернст, Тангу, Ђакомети) изражене по оригиналним фотографијама послатим за овај број, а не по репродукцијама. Оне се, такође, овде објављују први пут изузев Guillaume Tell-а (Дали), који је ових дана (децембра 1931) објављен у четвртном броју часописа *Le surréalisme au service de la révolution*“³⁰.

Читав систем поште надреалисти су „ставили у службу интернационализације покрета“³¹. Осим писама и разгледница, скоро свакодневно су међусобно размењивали телеграме, пошиљке и пакете који су стизали на кућне адресе: оне расејане широм Европе, али и оне по различитим квартовима истог града. Та интерна мрежа, успостављена на линији француско-шпанско-српске сарадње, функционално пресељава српске надреалисте са географске и културне маргине у једну много ширу комуникативну мрежу којим теку креативне информације, а све оне заједно, било да долазе из центра или са маргине, равноправно учествују у профилисању глобалних контура надреалистичке авангардне идеологије.

Када је група српских надреалиста престала са колективним радом 1932. године, због хапшења и затварања неких њених чланова, Рене Кревел је објавио текст пун емпатије за њихова страдања.³² У то време је дошло, како је познато, до озбиљних идеолошких сукоба унутар француске централе,

---

28 Ристић М., *Око надреализма*, Т. II, Београд 2007, стр. 104.

29 Исто, стр. 122.

30 *Надреализам данас и овде* бр. 2, Београд 1932.

31 Heuer E. B., *Going Postal: Surrealism and the Discourses of Mail Art*, <http://etd.lib.fsu.edu/theses/available/etd-11102008-141907/unrestricted/HeuerEDisseration.pdf>

32 Crevel R., *Des surréalistes Yougoslaves sont au bain*, *Le surréalisme au service de la révolution* бр. 6, Париз 1933, стр. 36–39.

али и до размимоилажења између француских и српских авангардних позиција. Дубоке разлике у идеолошким начелима имале су огроман утицај и на будућност српског надреалистичког покрета. Бретон је „избрисао“ своје контакте са Ристићем и никада није помињао ни Ристића ни београдску надреалистичку групу у каснијим јавним предавањима и наступима.³³ Дела српског надреализма нису излагана на интернационалним изложбама нити су београдски надреалисти били укључени у интернационалне надреалистичке пројекте током 30-их година. Наравно, познато је да су мреже селективне и оне се артикулишу у складу са специфичним програмом. Случај српске надреалистичке групе добро илуструје законитости глобалног умрежавања, јер „мрежа може симултано комуницирати и некомуницирати“, односно неки учесници могу бити искључени, јер се и унутар умрежене заједнице увек може направити селекција.³⁴

Међутим контакти између српских и француских надреалиста нису угашени са распадом надреалистичке групе у Београду и прекидом на линији Ристић/Бретон. Приватна писма, коверте са поштанским маркама и печатима, фрагменти кич разгледница, исечци из новина ушли су у мултимедијалну структуру Ристићевих колажа, какви су *Quel est se mort?*, *Без назива* (1934-1936) и *Асамблаж* (1939).³⁵ Овим делима Марко Ристић је мапирао глобалне просторе надреалистичке револуције и јавно открио интимна пријатељства најављујући искуства мејл арта и слободу апропријације познату у праксама постмодерне.

У последњој, предратној фази умрежавања авангардних уметника посебно је занимљив контакт остварен између Марка Ристића и Жоржа Ињеа (George Hugnet) који је подразумевао и размену поклона 1935. године.³⁶ Према новијим истраживањима зна се да је Иње 1937. године осмислио један амбициозан интернационални пројекат у који је намеравао да укључи велики број надреалиста из целог света, па, разуме се, и српске надреалисте. Наиме, он је тражио од уметника да му пошаљу по једно до тада необјављено уметничко дело које се „поиграва са идејом поштанске карте“³⁷. До Другог светског рата Иње је успео да објави само једну серију са двадесет једном разгледницом у којој су били радови Ман Реја, Мерет Опенхајма, Ив Тангија, Марсела

---

33 Бахун Радуновић С., нав. дело, стр. 48; М. Тодић, нав. дело, стр. 244.

34 Castells M. и Cardoso G., нав. дело, стр. 11.

35 Тодић М., нав. дело, 10-11.

36 Тодић М., нав. дело, стр. 13.

37 Neuer E. В., нав. дело

Дишана итд. Како свој амбициозно замишљен и глобално постављен пројекат није успео да оствари у целости, Иње је одлучио да сам прионе на посао и да направи серију „оригиналних“ надреалистичких разгледница. Део тог великог индивидуалног надреалистичког пројекта, са оригиналним Ињеовим разгледницама, недавно је први пут представљен у галерији Иби у Њујорку под називом „Љубавни живот Спумифера“³⁸.

Надреалистички авангардни покрет је, као дадаизам пре њега, поставио процесе идеолошке и културне глобализације у средиште својих индивидуалних и колективних истраживања, и на том путу је неуморно брисао границе, како оне геополитичке тако и уметничке, културне, језичке и психолошке. Сарадња и размена идеја између француских, шпанских и српских припадника надреалистичког покрета била је утемељена на личним познанствима и персонализованим контактима почев од 20-их година прошлог века. У периоду од 1923. до 1928. године успостављена је разграната мрежа међусобних контаката, а најобимнија комуникација одвијала се од 1929. до 1932. године. Треба на крају још додати да је Растко Петровић, аутор који је остао изван српског надреализма, заправо био иницијатор и стожер раних процеса авангардног умрежавања јер је он био тај који је активности српских песника и уметника у годинама после Првог светског рата поставио на широку платформу размене креативних идеја, радећи као један од уредника часописа *Сведочанства* (1924-1925). „Док не преболимо Европу и не научимо европски говорити, никако нећемо успети да пронађемо шта је у нама од вредности, а камоли да то изразимо тако да буде од вредности за остали свет“³⁹, пророчанство је Растка Петровића које није избледело ни у ери дигиталних технологија.

ЛИТЕРАТУРА:

Алексић Б., *Dali: Inédits de Belgrade (1932)*, Париз 1987.

Castells M. G. Cardoso, *The Network Society: From Knowledge to Policy*, Вашингтон 2005.

Бахун Радуновић С., *When the Margin Cries: Surrealism in Yugoslavia*, RiLUnE, бр. 3, 2005, стр. 37-52, http://www.rilune.org/mono3/6_Radunovic.pdf

Де Були М., *Златне бубе*, Београд 1968.

---

38 Johnson K., *Little Creatures, Witty and Erotic*, The New York Times, 2012/01/06, <http://www.nytimes.com/2012/01/06/arts/design/georges-hugnets-spumifers-at-ubu-gallery-review.html>

39 citajteo.msub.org.rs/slike/KD/KD140_5.pdf

Де Були М., Textes surréalistes, *La révolution surréaliste* бр. 5, Париз 1925, стр. 5.

Bydžovská L., Against the Current. The Story of the Surrealist Group of Czechoslovakia, http://www.surrealismcentre.ac.uk/papersofsurrealism/journal3/acrobat_files/lenka.pdf; <http://www.surrealism-plays.com/Belgian-surrealists.html>

Heuer E. B., Going Postal: Surrealism and the Discourses of Mail Art, <http://etd.lib.fsu.edu/theses/available/etd-11102008-141907/unrestricted/HeuerEDisseration.pdf>

Johnson K. Little Creatures, Witty and Erotic, *The New York Times*, 2012/01/06, <http://www.nytimes.com/2012/01/06/arts/design/georges-hugnets-spumifers-at-ubu-gallery-review.html>

Матић Д., *Андре Бретон искоса*, Београд 1978.

Матић Д., Un chef d'orchestre, André Breton 1896–1966 et le mouvement surréaliste, *La nouvelle Revue Française* бр. 172, Париз 1967, стр. 676–685.

Ристић М., Пример медијумског писања, *Сведочанства* бр. 3, Београд 1924.

Ристић М., После смрти Милана Дединца и Андре Бретона, *Сведок или саучесник*, Београд 1979.

Ристић М., La nuit du tournesol, André Breton 1896–1966 et le mouvement surréaliste, *La nouvelle Revue Française* бр. 172, Париз 1967, стр. 700-710.

Ристић М., *12 Ц*, Сарајево 1989.

Ристић М., *Око надреализма*, Т. I, II, Београд 2003, 2007.

Тешић Г., *Српска книжевна авангарда 1902-1934*, Београд 2009.

Тодић М., Немогуће, уметност надреализма, Београд 2002, <http://www.serbiansurrealism.com>

Vor V., Correspondance à Salvador Dalí, Београд, 31. децембар 1932, *Le surréalisme au service de la révolution* бр. 6, Париз 1933, стр. 46.

Vick J., A New Look: Marcel Duchamp, his twine, and the 1942 First Papers of Surrealism Exhibition, http://www.toutfait.com/online_journal_details.php?postid=47245

Milanka Todić

University of Arts in Belgrade, Faculty of Applied Arts, Belgrade

A NETWORKED AVANT-GARDE:
SERBIAN, FRENCH AND SPANISH SURREALISTS

Abstract

The surrealist avant-garde movement has set the ideological and cultural globalization processes into the very heart of their individual and collective research, relentlessly erasing geopolitical as well as artistic, cultural, linguistic and psychological borders alike. The cooperation and exchange of ideas among French, Spanish and Serbian surrealists was rooted in their personal acquaintances and personalised contacts starting from the 1920s. From 1923 to 1928, a rich network of contacts was built, while the widest and most prolific communication took place from 1929 to 1932, during the years of publishing the almanach *Nemoguće–L'impossible* (1930) and the magazine *Nadrealizam danas i ovde* (1931-1932) (*Surrealism here and today*). Surrealist have fully used the mailing in order to internationalize their movement. In addition to letters and postcards, almost daily they exchanged telegrams and packages that arrived at their resident addresses – those dispersed throughout Europe, but also the ones found within quarters of the same cities. This intranet established along the lines of French/Spanish/Serbian cooperation, functionally removed Serbian surrealists from the geographical and cultural margins into a much wider net of communication that allowed a free flow of creative information, which altogether, whether coming from the centre or margins, offered equal participation in profiling globale contours of the surrealist avant-garde ideology.

Key words: *surrealism, Serbian surrealism, avant-garde art, Marko Ristić, André Breton, Salvador Dali*

